

KJELL S. JOHANNESSEN

TOLKNINGENS TEORETISKE ROM I DE HUMANISTISKE DISIPLINER

Å snakke om tolkningens teoretiske rom i de humanistiske disipliner er å ta for gitt at tolkningsarbeidet representerer et ikke-eliminerbart grunntrekk ved humanistisk forskning. Det er en forutsetning jeg uten videre vedstår meg. Men det er ikke den som står på dagsordenen idag. Det gjør derimot det lys som faller over det teoretiske grunnlaget for de **essensielt** fortolkende disiplinene dersom det blir betraktet utfra en pragmatisk oppfatning av begrepenes natur og virkemåte. Det vanlige er jo å se dette landskapet gjennom de briller som skapes av den **semantiske** oppfatningen av begrepenes natur og virkemåte. Et slikt perspektivskifte vil blant annet synliggjøre at det finnes interessante likhetstrekk mellom anvendelse av begreper i **alle** former for vitenskapelig virksomhet, likheter som i høyeste grad har å gjøre med kjernen i det interpretative arbeidet i de estetiske disiplinene - dømmekraften og blikket for de finere nyanser i det enkelte kunstverk.

Min første oppgave blir derfor å redegjøre for det omtalte skillet i synet på begrepenes natur og virkemåte og noen av de tingene som henger på det.

La meg begynne med å se litt nærmere på hva det er for slags grunntrekk ved humanistisk forskning som vanligvis fremheves når man skal argumentere for humanioras egenart. Den svenske filosofen Lennart Nordenfelt har i boken **Kunskap, Vårdering, Förståelse** gitt en karakteristikk av humaniora som kan sammenfattes på følgende måte:

- (1) Humanistiske vitenskaper er en slags empiriske vitenskaper.
- (2) Humanistiske vitenskaper studerer mennesker som **kulturvesen**, både dets handlinger og produktene av dets handlinger, så som redskaper, institusjoner, kunstverk, etc.
- (3) Humanistiske vitenskaper studerer mennesket som kulturvesen i et **historisk** perspektiv.
- (4) Humanistiske vitenskapers forskningsobjekt har hovedsak karakter av **enkeltstående** størrelser, så som bestemte historiske hendelser, et enkelt nasjonalspråk, individuelle tekster eller kunstverk, dokumenter knyttet til en bestemt sak, etc.¹

Det første kjennetegnet plasserer humanistisk forskning blant de **empiriske** vitenskapene. Dermed sies det også noe om den typen av **data** man arbeider med. De er altså i hovedsak av erfaringsmessig art. Det er likevel grunn til å merke seg at Nordenfelt bruker uttrykket "en slags empiriske vitenskaper". Han åpner dermed for det synspunkt at det finnes ulike hovedtyper av empiriske data. Den klassiske motsetningen er jo fysiske data kontra **meningsfulle** data. Kulturelle fenomener oppfattes gjerne som meningsfulle fenomener. Og ifølge det andre kjennetegnet er det nettopp slike fenomener eller data som undersøkes og utforskes i humanistisk forskning. Det tredje kjennetegnet slår fast at angrepsvinkelen i humanistisk forskning i overveiende grad er av **historisk** art. Og i det fjerde kjennetegnet får vi kanskje det aller mest kontroversielle og problematiske trekket ved humanistisk forskning - dens interesse for **individuelle** og **enganglige** størrelser.

Fra forfatterens side er denne definisjonen høyst sannsynlig ment som en slags **veiledning** snarere enn som en endegyldig karakteristikk av humanioras egenart. Likevel vil mange føle seg fristet

til å gjøre innsigelser eller etterlyse ting som savnes. Noen vil ganske sikkert ønske å peke på at både det **teoretiske** så vel som det **systematiske** innslaget i humaniora er utelatt i denne bestemmelsen. Innenfor denne definisjonens gyldighetsområde ville det være umulig å hevde, slik Knut Erik Tranøy gjør, at all faglig fornyelse i humaniora utgår fra den **systematisk-teoretiske** komponenten.² Mange vil sikkert også savne en omtale av humanioras **interpretative** karakter. Deler av den klassiske debatten mellom forståelse versus forklaring har jo sitt utspring i dette forholdet. Noen vil kanskje også savne en henvisning til humanioras **personlighetsdannende** funksjon. Selve betegnelsen "humaniora" er jo avledet av det latinske uttrykket **studia humaniora**, som opprinnelig betegnet et studium av klassisk gresk og latin og litteratur på disse språk utført i den hensikt å utvikle menneskets **humanitet** - det spesifikt menneskelige ved mennesket.³

For mitt formål er det imidlertid ikke viktig om definisjonen er å anse som fullt ut dekkende eller ikke. Jeg har først og fremst bruk for et utgangspunkt for å kunne utskille de grunnlagsproblemene som det kan ha et poeng å se litt nærmere på i denne symposiesammenhengen. Og da kan vi like så godt med én gang spørre oss selv om det bak Nordenfelts fremgangsmåte ligger nedfelt en bestemt oppfatning av hva **definisjoner** kan utrette og dermed hva et begrep er og hvordan det fungerer og skal fungere i vitenskapelige sammenheng? For Nordenfelt er på ingen måte nødt til å gi en definisjon av det skisserte slaget for å meddele sine lesere hvordan betegnelsen "humaniora" vanligvis blir brukt. En gangbar betydning kan tilskrives dette uttrykket på en rekke andre måter, f. eks. ved oppregning av disipliner som regnes som humanistiske eller ved en liten beskrivelse av de humanistiske fagenes opprinnelse eller ved å fortelle litt om deres tidligere **mål** - utviklingen av det spesifikt menneskelige ved mennesket, dets **humanitet**. Alt dette er brukbare fremgangsmåter for å gi en betegnelse et visst betydningsinnhold ved begynnelsen av en saksfremstilling. Ettersom fremstillingen skrider frem vil også betegnelsens innhold kompletteres og nyanseres. I stedet velger altså Nordenfelt å gi oss fire begrepskjennetegn. Forutsetningen er da at disse kjennetegnene mer eller mindre presist kan gjengi betegnelsens begrepsmessige innhold.

Hvert enkelt av kjennetegnene må videre antas å være **nødvendige** slik at **fraværet** av et av dem fører til at disiplinen ikke berettiget kan omtales som humanistisk. Siden vi ikke får alternativer i Nordenfelts fremstilling, vil man også måtte kunne si at det er underforstått at det samlede **sett** av begrepskjennetegn er det **eneste** tilstrekkelige vilkår for bruken av begrepets språklige uttrykk. En forskningsaktivitet er berettiget omtalt som **humanistisk** hvis og bare hvis den oppfyller samtlige fire vilkår. Dermed ser vi også at relasjonen mellom selve betegnelsen og det betegnede fenomenet er det eneste forhold som har en **konstitutiv** rolle i dannelsen av begrepet. Forholdet til brukerne og til de sammenheng hvor betegnelsen tas i bruk faller helt utenfor rammen av det som tillegges en begrepskonstitutiv funksjon. En slik oppfatning av begrepets natur og virkemåte kan vi kalle **semantisk**. Den representerer den tradisjonelle visdom og finnes i de fleste lærebøker i logikk. Nordenfelt er altså på trygg grunn dersom det nå er riktig at det er denne oppfatningen av begrepets natur som ligger bak hans fremstilling.

Det finnes også en rekke praktiske forhold som taler for å slutte seg til en slik oppfatning. For det første vil vi så å si ha alle kortene på bordet. Det er ikke noe som forblir skjult eller utsagt. For det annet er det innlysende at alle former for teori-dannelse vil skje lettest dersom de anvendte begrepene kan leve opp til den semantiske oppfatningens krav til dem. For det tredje er det slik man har tenkt om begrepenes natur like siden oldtiden. Dette er et knippe av gode grunner for å holde fast ved den semantiske oppfatningen av begrepets natur og virkemåte - i det minste i en vitenskapelig sammenheng. Ikke desto mindre må det bemerkes at ingen av disse grunnene er særlige gode dersom det dreier seg om å avgjøre hvorvidt begrepene **faktisk** er og oppfører seg slik den semantiske oppfatningen forfekter. Da kan det jo være på sin plass å bruke ulike disipliner innen humaniora som utgangspunkt for en uavhengig undersøkelse av hvordan vi faktisk **danner, anvender og formidler** begreper i denne slags forskningsmessig kontekst. Vi velger da å se bort fra Jon Elsters angrep på humanistisk forskning utfra et begrep om vitenskap som var hentet fra det engelske språkområdet hvor **science** rett og slett betyr **naturvitenskap** dersom det ikke er kvalifisert av et adjektiv.⁴ La meg på dette punktet inn-

føre en deskriptiv definisjon av uttrykket "vitenskap". Denne beskrivelsen lar jeg dessuten gjelde som **norm** for min egen språkbruk i det følgende. Det følgende er altså å oppfatte som både **beskrivelse** og **norm**. Grunnlaget for å fremme den er iakttagelse av bruken av betegnelsen "vitenskap" blant mine vitenskapsteoretisk skolerte kolleger og i mer offisielle sammenheng som fakultetsdebatter og NAVF-utredninger. På dette grunnlaget mener jeg å kunne fastslå følgende. Betegnelsen brukes i to betydninger - den ene går mer eller mindre utvetydig på **produktet** av den vitenskapelige virksomheten mens den andre tar for seg selve **virksomheten** hvor forutsetninger og mål inngår i karakteristikken. Betegnelsen "vitenskap" brukes av vitenskapsteoretisk kompetente personer til å betegne følgende to forhold:

1. Det metodisk frembragte og teoretisk forankrede **system av utsagn** som innen den enkelte disiplin uttrykker den kunnskap der er konsensus om.
2. Et **metodisk** studium som utføres på grunnlag av visse **teoretiske** antagelser om forskningsobjektet i den **hensikt** å etablere ny kunnskap på et gitt område.

Den andre betydningen er tydeligvis også helt i tråd med det som Nordenfelt må ha lagt til grunn i sitt forsøk på å innholdsbestemme betegnelsen "humaniora". For han hadde ingen problemer med å snakke om humanistiske **vitenskaper**. Hvis Elster hadde tatt sitt norske opphav mer alvorlig og innsett at ordet "vitenskap" har en tysk-språklig opprinnelse, ville han kanskje ha gått litt stillere i dørene. Dersom man kan godta at den andre av de anførte betydningene faktisk er gangbar språkbruk, så finnes det ikke noe problem om hvorvidt f. eks. **estetiske** disipliner er å anse som vitenskapelige. For det skulle vel være hevet over tvil at man også i disse disiplinene gjør bruk av intersubjektivt tilgjengelige **metoder**, at man undersøker sin forskningsgjenstand utfra visse **teoretiske** antagelser om dens karakter, og at man ønsker å kunne etablere **nye** kunnskaper og innsikter gjennom sin forskning. Nykritikken og semiologien representerer sterkt forskjellige oppfatninger om det litterære forskningsobjektets karakter og egenart. Likevel vil man kunne utføre høyst akseptabel litteraturforskning på grunnlag av begge

plattformene. Ja, faktisk er det vel slik at det var i tilknytning til humanistisk forskning at man først fikk øye på teoriens **konstitutive** rolle i forståelsen av forskningsobjektet. Ferdinand de Saussures berømte bemerkning kan stå som en representant for den muligheten. I et forsøk på å karakterisere sammenhengen mellom det teoretiske perspektiv som anlegges og språkets som forskningsgjenstand, uttalte han følgende:

Man kan ikke engang si at gjenstanden er for hånden. Forut for det perspektiv vi betrakter den utfra. Det er snarere perspektivet som skaper gjenstanden.⁵

Her antyder Saussure at det består et indre eller **internalt** forhold mellom teori og forskningsgjenstand. Et slikt synspunkt er på ingen måte alment godtatt idag, men selv i naturvitenskapene har man med et visst hell forfektet denne oppfatningen. Jeg tenker her på Thomas S. Kuhn og hans begrep om et **paradigme** som vi skal komme tilbake til senere.

Men hva var det så som plaget Jon Elster da han i sitt foredrag i **Vitenskapsakademiet** - senere offentliggjort i forkortet utgave som kronikk i **Dagbladet** i desember i 1982 - hevdet at den virksomhet som utføres i de estetiske disiplinene knapt kan kalles "forskning i den vanlige betydning, som er å **forklare** observerte fenomener gjennom prøvbare hypoteser".⁶ For en viss rasjonale kan vi anta at det fantes bak hans angrep på de estetiske disiplinene. Den blir kanskje lettest synlig dersom vi spør oss selv hvordan man klassifiserer litteraturforskning i engelsktalende land. Da blir det nemlig klart at den gamle forestillingen om en **kunnen**, en **ars**, fremdeles betraktes som det sentrale innslaget i denne slags virksomhet. Man har nemlig ikke noen **science of literature**, men bare **literary criticism**. Og slår vi opp i **Webster's New Collegiate Dictionary** finner vi der følgende definisjon av **criticism**:

the art of evaluating or analyzing with knowledge and propriety works of art and literature.

Men vi finner også på samme sted en annen betydning av dette ut-

trykket. Den har følgende ordlyd:

the scientific investigation of literary documents (as the Bible) in regard to such matters as origin, text, composition, character, or history.

Det kan ha et poeng å spekulere litt over hva som er grunnen til at disse to betydningene er stilt opp mot hverandre. Den første er knyttet til analyse og vurdering av **kunstverk**. Da er det altså tale om en kunst eller en ferdighet som skal utøves med **innsikt** og på en **forsvarlig måte**. Det er ikke helt klart hva **forsvarligheten** her innebærer. Kanskje kan den bestå i det forhold at analysen og vurderingen skal være fri for vilkårlighet og godt begrunnet utfra det grunnlag som kunstforskeren eller litteratan nå en gang har som sin teoretiske plattform. Det er også grunn til å merke seg at forskeren her tillates å foreta **vurderinger**. Befatningen med kunst får dermed et **verdiaspekt** som kan oppleves som et fremmedelement utfra en bestemt ideologi om hva vitenskap er. Den andre betydningen er derimot knyttet til visse **utvendige** aspekter ved litterære dokumenter, så som deres opprinnelse, ekthet, måten de er komponert på, særtrekk, etc. Dette er spørsmål som har en utvilsom **fakta-** karakter. De kan avgjøres en gang for alle hinsides enhver rimelig tvil. En undersøkelse av dette slaget kan følgelig kalles vitenskapelig på engelsk. Den når nemlig definitive resultater. Noe slikt lar seg derimot ikke tenke i forbindelse med analyse og vurdering av kunstverk. Et kunstverk som fikk en endegyldig og definitiv analyse ville opphøre å være et kunst fra og med det tidspunktet. Vi blir nemlig ikke ferdige med et kunstverk. Derfor kan også vurderingen av det endre seg i tidens løp. Düsseldorf-maleriene, som i sin samtid ble betraktet som høydepunktet av all malerkunst, ble i vårt århundre, like til for noen få år siden ansett som noe i retning av kitch. Mens derimot de manieristiske maleriene, som i flere hundre år ble betraktet som uttrykk for en slags forfallskunst, ja nærmest entartet, er i vårt århundre kommet til heder og verdighet igjen. Det er sannsynligvis dette som gjør at man ikke er villige til å betrakte resultatene av estetisk forskning som **kunnskap** i en streng betydning av dette uttrykket. Disse eksemplene viser jo at resultatene dels er et uttrykk for

utøvelse av **skjønn**. De er avhengige av bestemte **vurderinger** som er relative til en gitt smaksretning blant forskerne. Forskningsresultatene i estetiske disipliner fremtrer her snarere som mer eller mindre godt begrunnede **perspektiver** på en og samme sak. De er aldri endegyldige; de avgjør ikke saken en gang for alle. Det er selvfølgelig også grunnen til at vi godtar at ett og samme kunstverk kan ha flere innbyrdes forskjellige interpretasjoner. Å godta en fortolkning innebærer ikke at andre fortolkninger er uriktige. Fortolkninger er snarere å anse som **komplementære størrelser**.⁷ De beriker vår forståelse av et kunstverk selv om ikke én og samme person **samtidig** kan hevde dem begge. Men dette logiske trekket ved begrepet om en interpretasjon av kunstverk gjør det samtidig klart at interpretasjoner ikke er noe som kan fungere utfra et endelig og lukket sett av kjennetegn på hva en **akseptabel** kunstinterpretasjon er. For helt nye doméner av momenter kan være av betydning for en fremtidig fortolkning, momenter som vi ikke har forutsetninger for å si noe om på det nåværende tidspunkt. Freuds nye bilde av den menneskelige natur er et eksempel på hva jeg har i tankene. Det skapte muligheten for å se radikalt nye ting i gamle kunstverk.

Her har vi da funnet ett forhold i de estetiske disiplinene som ikke harmonerer med den semantiske oppfatningen av begrepets natur. Men samtidig ser vi at den også gir grunn til bekymring hva angår den logiske status til de forskningsresultater som etableres. Har de karakter av vitenskapelig **kunnskap** eller må de karakteriseres på en annen måte, f. eks. som mer eller mindre konsistente **perspektiver** som kan anlegges på kunstverk med et mer eller mindre klart angivbart utbytte? Dette er et reelt problem. Med en tradisjonell oppfatning av vitenskap og begreper vil man faktisk uten videre komme til den konklusjonen Elster trakk. Kan ytterligere refleksjoner over grunntrekk ved humanistisk forskning - i særdeleshet de litt anstøtelige estetiske disiplinene - bidra til å smidiggjøre og kanskje endre vår oppfatning av begrepenes natur og virkemåte slik at vi ikke blir fullt så tilbøyelige til å forkaste alt som ikke overholder de rigide rammer som den semantiske oppfatninger setter for vår forståelse? En av dem som trodde fullt og fast på det, var den østerrikske filosofen Ludwig Wittgenstein. I hans senfilosofi, så vel som i mellomfasen, finnes det en rekke eksempler hentet fra vår omgang med kunstverk. Disse eksemplene benyttes til å kaste lys

over det å forstå både utsagn og matematiske bevis. I sin filosofiske virksomhet utarbeidet også Wittgenstein konturene av en oppfatning av begrepets natur som tildeler deres **anvendelse** en konstitutiv rolle.

Her dominerer bruken over innholdet i den forstand at innholdet sies å være avledet fra refleksjoner over bruken. Siden begrepet - utfra denne oppfatningen - nærmest kan sies å vokse ut av forskjellige slags **handlingsmessige** sammenheng, kalles den en **pragmatisk** oppfatning.

La oss da fortsette våre betraktninger over karakteristiske trekk ved humanistisk forskning i et håp om å kunne kaste litt mer lys over disse helt generelle utsagnene om en alternativ oppfatning av begrepets natur.

Nordenfelt fremhevet i sin definisjon at det er karakteristisk for humanistisk forskning å være opptatt av **individuelle** eller **enkeltstående** størrelser, selv om noen av dem kan være ganske komplekse, som f. eks. et nasjonalspråk. Dette er da et forhold som er verd å reflektere litt over. For det disponerer for å fremheve **forståelse** fremfor **forklaring** som den grunnleggende kategorien i humanistisk forskning. Ifølge Johann Gustav Droysen (1808-1884) studerer ikke historikeren historiske lovmessigheter.⁸ Han studerer derimot konkrete menneskelige viljesakter og målsettinger. Han er med andre ord ute etter **hensikten** bak handlingene. Og slike hensikter lar seg ikke forklare utfra årsaksanalyse, slik man forklarer forskjellige slags sammenheng i naturen. Hensikten med en handling kan bare gripes gjennom en analyse av den konkrete **situasjon** som forelå da handlingen ble utført. Å fatte en handlings hensikt utfra en rekonstruksjon av handlingens situasjon er å forholde seg forstående til hensikten. Derfor er historieforskningens mål å frembringe adekvat **forståelse** av fortidens handlinger og hendelser. I denne forstand sies historikeren å befatte seg med åndelige uttrykk i **individualisert** form. Deres enganglige og unike karakter får på sin side konsekvenser for **artikuleringen** av den historiske kunnskapen. Historikeren er nødt til å gi sin vitenskapelige fremstilling en **berettende** form. Bare på den måten er det mulig å sirkle inn det historiske saksforholdets individuelle og eiendommelige karakter. Og selv da vil man ikke fullt ut kunne gripe det engangliges unike

karakter.

Det problemet som her blir berørt i tilknytning til historievitenskapens forskningsobjekt og fremstillingsform, fortjener å bli litt nærmere belyst. Det dreier seg om muligheten for å kunne foreta en uttømmende **begrepsbestemmelse** og dermed oppnå en uttømmende erkjennelse av det individuelle og unike. Problemet er gammelt. I middelalderens logiske undersøkelser hører det med til standard-repertoaret. Men man er pessimistisk og betrakter problemet som uløselig. Det ble sammenfattet og uttrykt i slagordet: **Individuum est ineffabile**. Direkte oversatt betyr det noe i retning av: Det individuelle er utsigbart. Grunnen til denne pessimistiske holdningen er ikke vanskelig å forstå. Alle begreper er etter sin natur **almene**. De tar sikte på å gripe det som er **felles** for en klasse av ting eller fenomener. Det individuelle og unike ved et bestemt fenomen vil derfor enten unnslippe eller bli fortegnet når vi benytter de almene begrepene for å fremstille det individuelle og egenartede. I praksis vil dette problemet komme til syne på den måten at våre beskrivelser av enkelting eller individuelle hendelser ikke individuerer dem tilstrekkelig godt. La oss tenke oss følgende situasjon. To kamerater har en felles hobby; de er opptatt av **askebegre** og mulighetene for å gi dem en kunstnerisk utforming. Den ene av dem har nettopp sett en stor og spennende utstilling med over tusen forskjellige askebegre i alle mulige fasonger. Men det var særlig ett som fascinerte ham. Dette askebegeret vil han gjerne beskrive for sin venn som ennå ikke har sett utstillingen. "Det var et askebeger med en oval form - - - - " Og så følger en lengre beskrivelse som tar sikte på å innsirkele det egenartede ved nettopp dette askebegret. Med denne beskrivelsen som ballast oppsøker vennen utstillingen og finner at det er ganske mange askebegre som mer eller mindre godt kan sies å svare til beskrivelsen. For det man i slike tilfeller må gjøre, er å **motvirke** begrepenes almenhet ved å spille dem ut mot hverandre. Men om man strever aldri så mye, kan denne almenheten naturlig nok aldri **oppheves**. Derfor kan vi heller aldri ha noen logisk garanti for at selv en meget kompleks beskrivelse er **unikt** individuerende. Det er med andre ord **nødvendigvis** slik at **individuum est ineffabile**. Men for historikeren så vel som for kunstforskeren er likevel den velorganiserte beretning det mest velegnede middel for å nærme seg det individuelle og

unike. Ikke desto mindre fornemmes det i slike sammenheng at noe forblir usagt. Språket har nådd en **grense** som ikke kan overskrides. Nettopp denne grenseproblematikken var hele tiden det overordnede perspektiv hos Wittgenstein når han prøvde å forstå hvordan språk og virkelighet var forbundet – det gjelder senfilosofien like så mye som ungfilosofien. I senfilosofien, som vi skal holde oss til her, ble formidlingen mellom språk og virkelighet sett i lys av først og fremst to grunnleggende forhold:

1. For å kunne etablere et system av meningsfulle tegn behøves ikke bare en enighet i definisjoner, det trenges også en enighet i **dømmer**.
2. Å vite hva et meningsfullt tegn betyr er å kjenne den regel som gjelder for dets bruk. Men regelen får på sin side sin identitet som regel fra det forhold at den blir **fulgt** på en enhetlig måte av språksamfunnets medlemmer. Å følge en regel kaller Wittgenstein en **praksis**.

Begrepet om praksis er således et kjernebegrep i Wittgensteins senfilosofi. Det representerer et knutepunkt for alle de mest grunnleggende tingene som han befatter seg med i denne perioden. Men for vårt formål her på symposiet er det kanskje viktigst å holde fast ved hva dette praksis-perspektivet innebærer for synet på begreper. Det vanlige er å betrakte et begrep som en **regel**. Det var noe allerede Kant gjorde gjeldende. "Begrepet er, med henblikk på sin form, noe universelt som gjør tjeneste som regel".¹⁰

Men en slik regel skal jo også **anvendes**, ellers har den ingen verdi. Og i denne forbindelsen gjør Kant en bemerkelsesverdi iakttagelse. Han peker på at selv om man uten vanskelighet kan lære seg begreper eller regler i form av naturlover, matematiske prinsipper, juridiske lover og moralske maksimer, så trenges det **dømmekraft** for å kunne anvende begrepene med utbytte. Og dømmekraft var for Kant vår evne til å **subsumere** under regler eller begreper, dvs. å avgjøre om noe faller inn under et begrep eller ikke. Dømmekraften var i Kants øyne et besynderlig **talent** som "nicht gelehrt, sondern nur geubt sein will".¹¹ Dømmekraft var altså for ham noe man enten hadde eller ikke hadde. Den hørte med til de medfødte anlegg. Og

her kan jeg ikke motstå fristelsen til å gjengi Kants egne ord: "Der Mangel an Urtheilskraft ist eigentlich das, was man Dummheit nennt, und einem solchen Gebrechen ist gar nicht abzuhelfen".¹²

Til tross for sine skarpsindige iakttagelser skaper Kant her et prinsipielt skille mellom begrepet in **abstracto** og det talent som skal til for å avgjøre om noe faller inn under begrepet. Forholdet mellom begrepet og dets anvendelse blir forstått som et **utvendig** forhold. Det er et kjernepunkt i Wittgensteins senfilosofi å kunne motvirke et slikt syn gjennom en sann kaskade av eksempler på **dannelse, anvendelse og formidling** av begreper som viser at forholdet er alt annet enn utvendig. I Wittgensteins praksis-perspektiv er begreper uløselig sammenvevet med utførelsen av de handlinger hvor begrepet har en oppgave å utføre. **Anvendelsen** av et begrep eller en regel blir således **konstitutiv** for begrepet eller regelen qua begrep eller regel. Det grep et gitt begrep gir oss på verden uttrykkes adekvat bare gjennom å bli **praktisert**. Å undersøke praksiser eller regelfølgende adferd er for Wittgenstein å undersøke vår begrepsbesittende evne i lys av begrepets **anvendelse**. Derfor dominerer den regelfølgende adferd over regelen som sådan. Det uttrykker Wittgenstein ved å si at "praksisen må tale for seg selv",¹³ det er nemlig den som "gir ordene deres mening".¹⁴ Her ser vi da konturene av en praksisfilosofi hvis man med dette uttrykket forstår en filosofi som arbeider utfra den innsikt at det består et gjensidig konstituerende forhold mellom begrepsdannelse, menneskelige aktiviteter og den virkelighet som fremstår som **vår** virkelighet i kraft av vår konseptualisering av den.

Imidlertid er det bare visse aspekter av dette overordnede perspektivet som er av direkte betydning for det foreliggende formål. En av de tingene som er av interesse henger sammen med hvordan vi mer konkret skal oppfatte denne dreiningen bort fra regelen (begrepet) mot den regelfølgende aktivitet (begrepsanvendelsen). Den mest åpenbare forskjellen har å gjøre med at man begynner å interessere seg for hvordan begreper faktisk blir **dannet** i bestemte sammenheng - både dagligdagse og vitenskapelige - i stedet for å strebe etter å gi en **definitorisk** karakteristikk ved hjelp av nødvendige og tilstrekkelige begrepskjennetegn av **allerede** dannede begreper. En av de mer radikale tingene man da kan få i fokus er hvordan konkrete virkelighetsselementer av ulike slag inngår på en **konstitutiv** måte i

begrepsdannelsene, f.eks. en stokk av en viss lengde skaper vårt begrep om en **meter**. I den kunsthistoriske forskningspraksis kan vi blant annet se hvordan individuelle bilder inngår i dannelsen av epokebegrepet "manierisme". Filosofen Morris Weitz har gjort en undersøkelse av nettopp dette forholdet.¹⁵ Han konstaterte at det finnes omtrent like mange forsøk på å definere dette uttrykket som det finnes kunsthistorikere som skriver om manierismen. Likevel er dette ingen umulig situasjon i en vitenskap. De forskjellige begrepene gangbarhet kan forsvares langs følgende linje. Fra tiden omkring 1520 finnes det en rekke bilder som ikke passer inn i høyrenessansens malemåte. Hvis vi vurderer dem utfra den målestokk som er innebygget i høyrenessansens mesterverk, vil de komme sørgelig til kort. De vil fremstå som degenererte og manierte. Er det derimot riktig at disse malerne ikke praktiserte høyrenessansens malemåte, men tvertimot søkte etter nye maleriske mål i denne perioden, så må også den kunsthistoriske forsker ta høyde for dette når han eller hun beskriver maleriene fra denne epoken. Og det gjør forskeren blant annet ved å velge ut et lite antall bilder som betraktes som særlig karakteristiske for denne perioden. Disse bildene blir da mønsterbilder eller **paradigmer** på hva forskeren mener med uttrykket "manieristisk maleri". De får med andre ord en slags definisjonlignende status. Neste trekk er selvfølgelig å forsøke å formulere deres **fellestrekk**. Men her kommer alle til kort. Beskrivelsene **alene** blir aldri tilstrekkelige til at man uproblematisk settes i stand til å skille mellom manieristiske og andre bilder fra samme tidsepoke. Hvorfor kan vi likevel godta at en slik fremgangsmåte fungerer? Det skyldes ganske enkelt at kunsthistorikerne **viser frem** sitt utvalg av bilder. Når en gitt manierismeforsker sier at X er et manieristisk maleri, sier han egentlig at X ligner mer på min utvalgte gruppe av malerier fra denne epoken enn på noe annet fra denne tiden. Og da kan vi i det enkelte tilfelle kontrollere rimeligheten av en slik påstand. Men det er bare mulig for så vidt vi har anledning til å reagere **direkte** på det foretatte utvalg av malerier. Ellers ville det ikke fungere. I denne forstand kan vi da si at bildene selv inngår som **konstitutive** momenter i dannelsen av de respektive begreper om manierisme.

Interessant nok er dette også helt i tråd med hva Thomas S. Kuhn en

gang bemerket i forbindelse med en diskusjon av hans begrep om paradigme:

Hvis begrepet om paradigme kan være nyttig for kunsthistorikeren, vil det være bilder og ikke stiler som gjør tjeneste som paradigmer. Å trekke parallellen på denne måten kan vise seg å være betydningsfullt, for jeg innser nå at de problemene som fikk meg til å snakke om paradigmer i stedet for teorier er nærmest identiske med dem som leder Kubler til å forkaste begrepet om stil. Både "stil" og "teori" er betegnelser som brukes for å beskrive en gruppe av arbeider som er påviselig like. (De er "i samme stil" eller "anvendelser av samme teori".) I begge tilfeller viser det seg vanskelig - jeg skulle anta at det i siste instans er umulig - å angi presist karakteren til de felles særtrekkene som skiller en gitt stil og en gitt teori fra en annen. Mitt svar på disse vanskelighetene har vært å foreslå at det er mulig for forskeren å lære fra paradigmer eller aksepterte modeller uten å støtte seg til en eller annen prosess som f. eks. abstraheringen av elementer som kunne utgjøre en teori.¹⁶

Dette synspunktet blir utviklet og tydeliggjort i femte kapittel i hans nå så berømte bok - **The Structure of Scientific Revolutions**. Her forsøker Kuhn å redegjøre for hva som er grunnlaget for det forskningsmessige fellesskap som vi kan iakttå i naturvitenskapelige disipliner i deres **normalvitenskapelige** faser. En slik fase har tilnærmet karakter av **tradisjon**. Fellesskapet i en forskningstradisjon konstitueres i kraft av at forskerne i sin virksomhet forholder seg til nøyaktig det samme utvalg av paradigmer. Det er grunnen til at han tenker seg at det er mulig for forskerne å lære direkte fra **paradigmene** uten å gå veien om en abstraheringsprosess som frembringer en regel eller en teori. Det er bakgrunnen for at Kuhn kan forsvare å si at paradigmer kan **veilede** forskningen uten at det finnes regler eller teorier som sammenfatter og artikulerer paradigmenes kognitive innhold. Av samme grunn kan han også forsvare å hevde at paradigmer i denne forstand er mer grunnleggende enn formulerte metoderegler, lover, prinsipper og generelle teorier: "Eksistensen av et paradigme behøver ikke engang innebære at det finnes et fullstendig sett av regler".¹⁷

Vi ser av det foregående at uttrykket "regel" brukes i en meget vis betydning av Kuhn: alt som kan formuleres **uttrykkelig** i en **generell** form - begreper, metoderegler, normer, prinsipper, lover, teorier -

blir innbefattet i dette begrepet om en regel. Det betyr at det fra et paradigme må kunne avledes en mengde forskjellige slags regler. For den normalvitenskapelige virksomheten er i høyeste grad en regelstyrt virksomhet. Og "Regler --- blir avledet fra paradigmer, men paradigmer kan veilede forskningen selv når reglene mangler".¹⁸ Derfor må paradigmer i form av forbilledlige problemløsninger innen et gitt forskningsfelt innbefatte mer enn det som lar seg uttrykkelig formulere i generell form. Men i hvilken forstand kan noe **ikke-artikulerbart** ha en veiledende funksjon i forskningsmessige sammenheng? På hvilken måte kan det sies at det ikke-artikulerbare aspektet ved paradigmer konstituerer **fellesskapet** i en gitt forskningstradisjon? Er ikke det å henfalle til irrasjonalisme? På ingen måte. Det er ifølge Kuhn intet annet enn et dogme å tro at all vitenskapelig relevant kunnskap er uttrykkelig **formulerbar** kunnskap.

I førsteutgaven prøver Kuhn å forklare dette forholdet i to trinn. Første trinn består i å analogiføre den vitenskapelige forskningspraksisen med konkrete språkbrukspraksiser. Ord som "stol", "blad" og "spill" blir hver for seg brukt til å betegne **familielike** objekter og aktiviteter. Det finnes ikke en eneste regel som sammenfatter i nødvendige og tilstrekkelige kjennetegn det som er felles for alle stoler, blader og spill. Det samme gjelder for de forskjellige forskningsproblemene som oppstår innen en enkelt normalvitenskapelig forskningstradisjon. Heller ikke der finnes en enhetlig og fullt ut formulerbar regel som gir forskningstradisjonen dens identitet som forskningstradisjon. Problemene er snarere forbundet med en slags familielighet og nye problemer søkes løst ved å benytte de anerkjente og forbilledlige problemløsningene innen det aktuelle forskningsfeltet som modell. En kompetent forsker er med andre ord en forsker som er i stand til å erkjenne familielikheter mellom gamle og nye problemer. Spørsmålet blir da hvordan forskeren erverver seg en slik kompetanse. Det redegjør Kuhn for i andre trinn i sin forklaring. Og da viser han til den rolle de forbilledlige problemløsningene spiller i **utdannelsen** av forskere. Begreper, lover og teorier blir alltid presentert i tilknytning til konkrete og vellykkede **anvendelser**. Det ville være utenkelig å godta en ny vitenskapelig teori uten å se hva den er i stand til å utrette i den konkrete forskningspraksis. Dette innebærer at teoriens kon-

krete brukstilfeller får karakter av **eksempler** som fungerer **konstitutivt** i forståelsen av den. Teorien får et stykke på vei fastlagt sin **mening** ikraft av den **bruk** man gjør av den, dvs. av de problemer den løser og de sammenhenger den synliggjør på det aktuelle forskningsfelt. Siden dette gjelder generelt for teorien som sådan, så gjelder det også for de **begreper** og **lover** som inngår i teorien. Også de får deres mening fastlagt gjennom den **bruk** man gjør av teorien som et hele. Men da følger det også at vitenskapelige teorier, begreper og lover bare er fullt ut forståelige for så vidt man er i stand til å **anvende** dem. Og det tar man sogar konsekvensen av i den vitenskapelige utdannelsen. Studentene lærer teoriene å kjenne gjennom deres forbilledlige anvendelser; de utfører laboratorieøvelser og eksperimenter utfra dem. Det er først når de mestrer denne delen av sitt studium at de kan sies å beherske en gitt vitenskapelig teori. Å tilegne seg Newtons bevegelseslære er altså ikke først og fremst å lære seg utenat en serie definisjoner av lover og begreper som **kraft**, **masse**, **rom** og **tid**; det er i første rekke å lære seg å løse **problemer** ved hjelp av disse begrepene. Når den problemløsende ferdigheten er forholdsvis vel utviklet, vil studenten ha tilegnet seg disse begrepene og dermed den paradigmatisk kjernen i Newtons bevegelseslære. Men samtidig – og det er for Kuhn det avgjørende – vil han eller hun ha lært å betrakte bevegelsesfenomenene i naturen i lys av det newtonske paradigmat. Naturforståelsen og begrepsbeherskelsen er to sider av samme sak. Begge blir tilegnet gjennom det problemløsende arbeidet. Det er den dypereliggende grunn for å hevde at eksemplene på en teoris **anvendelse** er konstitutive for dens mening. Man skaffer seg en adekvat forståelse av en vitenskapelig teoris **kognitive** innhold ved å lære å **arbeide** med og utfra teorien. Men da har man også skaffet seg noe som går **utover** det språklig artikulerbare innhold i teorien: man har skaffet seg et bestemt **blikk** på de fenomenene teorien omfatter og en viss **ferdighet** i å løse dem. Og ikke noe av dette lar seg sammenfatte og uttrykke i en **regel**, slik Kuhn bruker dette uttrykket. Ikke desto mindre er det en særdeles viktig del av enhver forskers kompetanse. Det er dette som er bakgrunnen for hans bemerkning om at "paradigmer kan veilede forskningen selv når reglene mangler".

I det foregående har vi oppholdt oss forholdsvis utførlig med noen av de mer grunnleggende aspektene ved det mest interessante alternativet til den semantiske oppfatningen av begrepenes natur - den **pragmatiske** forståelsen av dem. Vi har sett hvordan dette perspektivet åpner for det fundamentale forhold at begreper kanskje ikke alltid kan gis et **enhetlig** språklig uttrykk i form av en definisjon som fastlegger begrepsuttrykkets bruk ved hjelp av et sett av nødvendige og tilstrekkelige vilkår. Dette gjør det lettere å godta tolkningsbegrepets essensielt **komplementære** karakter. Men vi har også sett enda merkeligere ting. Vi har sett hvordan det enkeltstående og egenartede ligger **utenfor** rekkevidden til det artikulerbare innhold i språkets begreper. Og vi har fått en antydning om hvordan det likevel kan arbeides vitenskapelig med slike begreper. Det er endatil blitt påpekt at lignende forhold faktisk gjør seg gjeldende innen naturvitenskapenes tilegnelse og anvendelse av begreper og teorier. Også her innebærer anvendelsesaspektet at man i det enkelte tilfellet er prisgitt sitt skjønn og sin dømmekraft. Det er nemlig **logisk** umulig å formulere **regler** for anvendelsen av regler. Man er essensielt henvist til å **reagere** utfra sin opparbeidede erfaring og sitt gode **blikk** for de finere nyanser - nøyaktig slik man også må gjøre det i det interpretative arbeidet med det enkelte kunstverk.

Disse momentene viser visse vesentlige trekk ved de forutsetninger som ethvert interpretativt arbeide vil måtte bygge på. De er hentet frem for å friske på hukommelsen og derved dempe tilbøyeligheten til å forfalle til en scientistisk avvisning av essensielt interpretative disipliner som uvitenskapelige. Likhetene mellom de naturvitenskapelige og de estetiske disiplinene er - iallfall på **noen** punkter - betydelig flere og mer slående enn hva man gjerne forestiller seg i den horisonten hvor den semantiske oppfatningen av begrepets natur dominerer. Og det bidrar til at man med større frimodighet kan gå seg i kast med oppgaven å belyse de grunnleggende trekk ved selve den interpretative virksomhet. For det kan etter dette neppe herske noen tvil om at de essensielt fortolkende disiplinene har livets rett qua **vitenskapelige** disipliner. Men den oppgaven står ikke på dagsordenen denne gangen.

NOTER

1. Lennart Nordenfelt - **Kunskap Värdering Förståelse**. Introduktion till humanvetenskapernas teori och metod; Stockholm (1979). Jeg skylder å gjøre leseren oppmerksom på at disse fire punktene ikke er et direkte sitat. De utgjør et **interpretativt** sammendrag av hva Nordenfelt gjør gjeldende som et tentativt forslag til definitiviserende kjennetegn for humanistisk forskning. Nordenfelt er nok vel kjent med de problemer som møter mer definitive definisjonsforsøk.
2. Knut Erik Tranøy - "Humanistisk vitenskap - egenart, identitet og legitimeringsmuligheter", i Tore Frangsmyr (red.): **Humanioras egenart**, Oslo (1983). I denne artikkelen forfekter Tranøy det synspunktet at humanistiske vitenskaper har to grunnleggende aspekter: et historisk og et systematisk-teoretisk. I noen disipliner dominerer det ene mens det andre er det overordnede i andre. Felles for alle humanistiske disipliner er imidlertid det **samspill** som finnes mellom disse to grunnleggende aspektene. Dette samspillet sies dessuten å være karakterisert ved at enhver nyskaping utgår fra det systematisk-teoretiske aspektet. Se nevnte artikkel s. 26.
3. For en utdyppning av dette momentet, se Kjell S. Johannessen - "Humanioras vitenskapsfilosofi", i Kjell S. Johannessen (red.): **Glimt fra vitenskapsfilosofiens hovedområder**, Bergen (1985), s. 49-50.
4. Dette angrepet ble første gang fremført i et foredrag som ble holdt i Det norske vitenskapsakademiet hvor grunnlagsproblemene i de humanistiske vitenskapene stod på dagsordenen høsten 1981. Foredraget ble senere popularisert og trykket som artikkel i Dagbladet 2. desember 1982. Originalversjonen kalte Jon Elster "Grunnforskning i humanistiske fag". Den er trykket i **Det norske vitenskapsakademi. Årbok 1981**, Oslo (1982) s. 169-174.
5. Ferdinand de Saussure - **Cours de linguistique générale**, Paris (1972), s. 23.
6. Elster - "Grunnforskning i humanistiske fag", **Det norske vitenskapsakademi. Årbok 1981**, s. 169 - min utheving KSJ.
7. Dette synspunktet blir utdypet blant annet i min artikkel "Vitenskapsfilosofi og fagkonsepsjon", i Tor Bastiansen (red.) - **Vitenskapsfilosofi og grunnlagsproblemer i teatervitenskapelig forskning**, Bergen (1983), s. 45-96.
8. Johann Gustav Droysen - **Historik. Rekonstruktion der ersten vollständigen Fassung der Vorlesungen (1857), Grundriss der Historik in der ersten handschriftlichen (157/58) und in der letzten gedruckten Fassung (1882)**, utgitt av Peter Leyh, Stuttgart (1977) s. 22 ff.
9. Henvisningen til **utøvelsen** av en etablert virksomhet som det grunnleggende kriteriet på at en regel følges på en enhetlig måte, kan ved første øyekast fortone seg hasardiøst. Er de ikke nettopp den som skal kunne bli forklart ved henvisning til forekomsten av en gitt regel? Begrepet om **praksis** representerer imidlertid Ludwig Wittgensteins løsning på et prin-

sipielt problem som lenge har ridd meningsteorien som en mare. Man har nemlig like siden Kants dager vært klar over at regler eller konvensjoner ikke kan ha en så fundamental plass i eksplikasjonen av språklig mening som man gjerne er tilbøyelig til å tilskrive dem i den logisk-empiristiske tradisjonen. For regler må følges eller anvendes. Og anvendelsen av en regel kan ikke selv være regelstyrt. Da oppstår det bare en uendelig regress. Følgelig må vi kunne anvende regler uten hjelp av regler. Av samme grunn må vi kunne reagere adekvat på ulike slags forhold uten et formidlende mellomledd av begrepsmessig og resonerende art. Dermed blir selve regelen underordnet de menneskelige virksomheter som opprettholder den qua regel. På dette viset fremkommer det en **pragmatisk** oppfatning av meningens natur hvor selve brukssituasjonen og tegnets forhold til brukerne oppfattes som medbestemmende for dets mening.

Disse synspunktene på forholdet mellom språk og virkelighet og meningens natur finnes formulert i Wittgensteins hovedverk fra senfilosofien. **Philosophische Untersuchungen (PU)**. Men de blir også behandlet i de øvrige arbeidene fra senfilosofien, ikke minst i **Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik (BGM)**, **Bemerkungen über die Farben (BüF)** og **Über Gewissheit (ÜG)**.

En nøkkel til å forstå radikaliteten i disse synspunktene er det følgende: Å **anvende begreper** blir av Wittgenstein analysert som **regelfølgende adferd**. Det er en vesentlig grunn til at Wittgenstein er så opptatt av det **mangfold** av regelfølgende adferd som faktisk forefinnes i menneskelige samfunn. Det har nemlig som direkte konsekvens at begrepene, dvs. det almene eller universelle, konstituerer seg som noe alment eller universelt på høyst ulike måter på de forskjellige erfaringsområder. Den interesserte kan forfølge dette synspunktet i Kjell S. Johannessen - **Wittgensteins senfilosofi. Et utkast til fortolkning**, Filosofisk institutts stensilsserie nr. 42, UiB, Bergen (1978). En skisse av de vitenskapsfilosofiske implikasjonene av Wittgensteins syn på språkets og begrepens natur finnes i Kjell S. Johannessen - **Tradisjoner og skoler i moderne vitenskapsfilosofi**, Bergen (1985), s. 117-130.

10. Immanuel Kant - **Kritik der reinen Vernunft**, A-utgaven, Felix Meiner Verlag, Hamburg (1956), s. 106.
11. *Ibid.*, B-utgaven, s. 172.
12. *Ibid.*, B-utgaven, s. 173.
13. Ludwig Wittgenstein - UG, par. 139.
14. Ludwig Wittgenstein - BuF, par. 317.
15. Morris Weitz - **The Opening Mind. A Philosophical Study of Humanistic Concepts**, Chicago (1977) kapittel 5 - "Style in Art History".
16. Thomas S. Kuhn - **The Essential Tension**, Chicago (1977), s. 351.
17. Thomas S. Kuhn - **The Structure of Scientific Revolutions (SSR)**, Chicago (1962), s. 44.
18. Thomas S. Kuhn - SSR, s. 42.